

માગશર સુદ ૭, શુક્રવાર તા. ૨૦-૧૨-૧૯૭૪
શ્લોક - ૪-૫, પ્રવચન - ૧૦

સમાધિતંત્ર. પાનું-૧૨ છે. છેલ્લી બે લીટી. ‘અનાદિથી બધા જીવોમાં કેવલજ્ઞાનાદિરૂપ પરમસ્વભાવ શક્તિરૂપે છે.’ આ આત્મા વસ્તુ છે. એમાં કેવલજ્ઞાન, કેવલદર્શન, અનંતઆનંદ, અનંતવીર્ય એવી અનંત શક્તિઓ અનાદિની છે. એનો સ્વભાવ જ એ જાતનો છે. સ્વભાવવાન આત્મા, પણ એનો સ્વભાવ કલો, શક્તિ કલો, ગુણ કલો કે સત્ત્વ સત્ત્વ કલો, એ સત્ત્વમાં અનંતી શક્તિઓ છે. એક એક શક્તિ પણ પરિપૂર્ણ અનંત સામર્થ્યથી ભરેલી છે.

એ ‘કેવલજ્ઞાનાદિરૂપ...’ એટલે અનંત લેવું. ‘પરમસ્વભાવ શક્તિરૂપે છે.’ આહાહા..! જ્યાં એને નજર કરવાની છે ત્યાં બધું પડ્યું છે, કહે છે. સમજાણું કાંઈ? નજર નામ દષ્ટિ જ્યાં કરવાની છે એમાં એ અનંત શક્તિઓ પડી છે. એવી અનંત શક્તિઓને ‘તે સ્વભાવના શ્રદ્ધા-જ્ઞાન કરી તેમાં લીન થાય...’ એવી અનંત શક્તિઓ છે તેનું શ્રદ્ધાન. શ્રદ્ધા એટલે? એના સન્મુખની નિર્વિકલ્પ અનુભવમાં પ્રતીતિ. અનંત શક્તિ છે એની સન્મુખ થઈને, સન્મુખ થયો એટલે સત્ છે એની (સન્મુખ) મુખ ત્યાં કર્યું. આહાહા..! એથી એની પર્યાયમાં સમ્યક્દર્શનરૂપી નિર્વિકલ્પ પર્યાયરૂપે પરિણમે. આહાહા..! અને તેનું જ્ઞાન. અનંત શક્તિ સંપન્ન પ્રભુ, એનું જ્ઞાન. સ્વસંવેદનજ્ઞાન. લ્યો, આ મોક્ષનો માર્ગ. આહાહા..!

વસ્તુ ભગવાન આત્મા એ તો વસ્તુ છે, સત્ છે. તેનું સત્ત્વ-ભાવરૂપ સત્ત્વ જે છે, કસ છે એનો... આહાહા..! એ અનંત જ્ઞાન, અનંત દર્શન, અનંત આનંદ, અનંત વીર્ય આદિ. અનંત અનંતની સંખ્યાના સમુદાયવાળો એ સમુદાયી છે. એની સન્મુખ થઈને જે જ્ઞાનની, શ્રદ્ધાની પર્યાય રાગની સન્મુખ છે... અથવા જે જ્ઞાનલક્ષણ છે એ લક્ષણ દ્રવ્યનું-સ્વભાવનું છે, એ લક્ષણ ત્યાં ન જતાં લક્ષણને રાગમાં જોડી દીધું એ અનાદિનો મિથ્યાત્વનો ભ્રમ છે. સમજાણું કાંઈ? એ એણે ત્યાંની દશા છોડીને પોતાના સ્વભાવ તરફની દિશા તરફ દશા ઢળી ત્યારે તેમાં દર્શન-જ્ઞાન અને ચારિત્ર ત્રણ પ્રગટ થાય છે. આવી વાતું ઝીણી. અરે..! એના ભાન વિના રખડી મર્યો ચોર્યાશીના અવતારમાં. સમજાણું કાંઈ? આવો શક્તિ સંપન્ન પ્રભુ, એનો સ્વીકાર નહિ અને બહારમાં માન મળે, આબરૂ મળે, દયા-દાન-વ્રતના પરિણામ (થાય).. આહાહા..! એનો આદર અને એની મહત્તા (કરે). મૂઢ છે. સમજાણું કાંઈ?

મુમુક્ષુ :- આખી દુનિયા કરે છે.

ઉત્તર :- આખી દુનિયા મૂઢ છે. આહાહા..! આખી દુનિયા દુઃખી છે.

ભગવાન આનંદનો નાથ, આનંદ શક્તિ પડી છે અંદર. બેહદ અપરિમિત જેનો અતીન્દ્રિય રસ છે. એનો સ્વીકાર નામ 'છે' એની હયાતીનો સ્વીકાર ન કરે અને એનામાં પુણ્ય ને પાપ, દયા ને દાન ને કામ ને ક્રોધ ભાવ નથી એનો સ્વીકાર કરે. સમજાણું કાંઈ? આહાહા..! આ બધા પૈસાવાળા કરોડોપતિઓ અને અબજોપતિઓ એ બિચારા દુઃખી છે ઈ.

મુમુક્ષુ :- એને બિચારા કહેવાય?

ઉત્તર :- બિચારા ન કહેવાય, એને બિખારા કહેવાય. ભીખ માગે છે. જ્યાં નથી એની પાસે ભીખ માગે છે. સમજાણું? આહાહા..!

એક બહુરૂપીયો ગરીબનો ભેખ લઈને આવ્યો. દુકાન હતી ત્યાં આવ્યો. મા-બાપ! કાંઈક આપોને રોટલો કાંઈક ચોખા. જોવે છે કે સામે ભીંત છે. ત્રણ હાથની ફક્ત દુકાન ગાલીચો ત્યાં પડેલો, શેઠિયા બેઠેલા. તને ખબર નથી કે અહીં .. અહીં ક્યાં હતો? એ બહુરૂપીયાએ માવ્યું. ઓલા કહે પણ અહીં ક્યાં? ભાન વિના અહીં ક્યાં આવ્યો? આ બે તકીયા પડ્યા છે અને બે બેઠા છીએ. .. પાસે ભીંત છે. અમારે નથી ચુલો નથી અનાજ. અહીં ક્યાં માગે છો? પછી એને ખ્યાલ આવ્યો શેઠિયાને કે આ તો કાલે આવ્યો હતો હાથમાં લાકડી લઈને. સો દાગીના તમે મગાવ્યા છે એની રસીદ આવી ગઈ તમારે? બીજે દિ' બોલેલો. આજ આ થઈને આવ્યો. આ તો ઓલો કાલે હતો એ. એને ખબર નથી કે અહીં નથી. .. માગણ તે અહીં માગે? જ્યાં ક્યાંક રોટલો હોય, ધુમાડા નીકળતા હોય, રંધાતું હોય તો રોટલા માગે. ત્યાં તો માગે. કૂતરો પણ ત્યાં બેસે, ગંધ આવતી હોય ત્યાં. દુકાન સામું જોઈને બેઠા હોય કૂતરા? આહાહા..! પછી ઓલાને ઓળખી ગયા. અરે..! તું તો કાલે બહુરૂપી.

એમ ભગવાન આત્મા ભીખ માગે પરમાં, ક્યાં ન્યાં હતું? ખાલી દુકાન જોઈને બેઠો છે. ત્યાં રોટલા ક્યાંથી મળતા હતા? સમજાણું કાંઈ? એમ આત્મા સિવાય રાગ અને પુણ્ય ને બહારના સંયોગમાં ત્યાં ક્યાં હતું સુખ? ખબર નથી, એને ભાન નથી. ત્યાંથી માગે છે. એ આપજો.. આપજો... ઓલો બહુરૂપિયો રૂપ ધારણ કરીને આવ્યો, આણે મિથ્યારૂપ ધારણ કર્યું. આહાહા..! પોપટભાઈ! જેમાં અંતર આનંદ શક્તિ પડી છે એ સુખધામ છે. આહાહા..! 'સ્વયં જ્યોતિ સુખધામ' નથી આવ્યું? શ્રીમદ્માં.

શુદ્ધ બુદ્ધ ચૈતન્યઘન સ્વયં જ્યોતિ સુખધામ,

બીજું કહીએ કેટલું કર વિચાર તો પામ.

બાપુ! આ સત્ય છે. એવા આત્માની શક્તિને જેણે શ્રદ્ધામાં લીધી, એ શ્રદ્ધાનો અર્થ આવું આખું મહાતત્ત્વ છે એની પ્રતીતિનું જોર કેટલું? સમજાણું કાંઈ? અનંત આનંદ છે, અનંત જ્ઞાન છે, અનંત શાંતિ છે. શાંતિ એટલે ચારિત્ર-વીતરાગતા. અનંત વીર્ય છે. એવી

અનંત શક્તિઓને જેણે શ્રદ્ધામાં લીધી એ શ્રદ્ધાનું જોર કેટલું હશે! આ .. છે ઈ? સમજાણું કાંઈ?

એ શક્તિના સ્વભાવમાં એનું શ્રદ્ધા-જ્ઞાન કરી... આહાહા..! એ ત્રિકાળ ભગવાન પરમાનંદનો નાથ છે, અનંત જ્ઞાન અને શાંતિથી ભરેલો છે. જે વીતરાગ થયા એ વીતરાગી દશા ક્યાંથી આવી? કાંઈ બહારથી આવે છે? વીતરાગની શક્તિથી, અકષાય સ્વભાવથી એટલે ચારિત્ર શક્તિથી ભરેલો પદાર્થ છે. આહાહા..! એને શ્રદ્ધામાં, એટલે કે એના સન્મુખ થયો ત્યારે એનો આદર કર્યો એટલે 'છે' એનો આદર કર્યો. સમજાણું કાંઈ? રાગ અને તેની સન્મુખ હતો તો એ શક્તિઓનો એણે અનાદર કર્યો હતો. આહાહા..! એવો છતો શક્તિવાન પરમાત્મા પોતે એનો અનાદર કરીને... આહાહા..! અલ્પજ્ઞ અને રાગાદિનો સ્વીકાર કરીને એમાં હોશું કરી હરખાઈ ગયો એમાં. પોપટભાઈ! આહાહા..!

કહે છે કે એણે ગુલાંટ ખાધી. ઓહોહો..! જે મને જોઈએ છે શાંતિ, આનંદ અતીન્દ્રિય.. એ તો આપણે આવી ગયુંને આમાં? કે એવા શ્રોતાને માટે હું કહીશ. આહાહા..! કેવલ્ય અતીન્દ્રિય આનંદ અને કેવલ્ય નામ અતીન્દ્રિય કેવલજ્ઞાન, એની સ્પૃહાવાળા એ તરફની સન્મુખ જિજ્ઞાસાવાળા એને હું આ સમાધિતંત્ર કહીશ. પૂજ્યપાદ સ્વામી એમ કહે છે. પોપટભાઈ! અમથા વેઠ તરીકે સાંભળવા આવ્યા હોય, ચાલો ભાઈ સાંભળવા, બધા જાય છે તો આપણે જાવું પડે, આપણો વ્યવહાર ખોટો પડે નહિતર, એવાઓ માટે આ નથી. આહાહા..!

જેને અતીન્દ્રિય આનંદની પિપાસા થઈ છે. જેને પાંચ ઈન્દ્રિયના વિષયો તરફની પીપાસા છૂટી ગઈ છે. આહાહા..! એ તો એ જ આવ્યું ને આપણે ૩૧ ગાથામાં? ભાઈ! ન આવ્યું? 'જો ઇંદિયે જિણિત્તા' એ બીજી રીતે વાત કરી છે. આહાહા..! જેણે... ભગવાન અને ભગવાનની વાણી એ પણ ઈન્દ્રિયનો વિષય છે તેથી એને પણ ઈન્દ્રિય કીધી છે. એ ઈન્દ્રિયને જેણે જીતી છે એટલે કે તેની સન્મુખતાના ભાવનો નાશ કર્યો છે. આહાહા..! ભગવાન પૂર્ણાનંદનો નાથ જેની નજરું ચડતા જેને આનંદનો મીણો ચડે... આહાહા..! એવા ભગવાનની અનંત શક્તિઓ પ્રભુની. આ પ્રભુ પોતેની વાત ચાલે છે હોં! ભગવાન ભગવાન થઈ જાય એના ઘરે રહ્યા. એ કાંઈ આપતા-બાપતા નથી. આહાહા..! એ આત્માની સન્મુખ થઈને.. એ કાંઈ વાત છે! દિશા પલટાવવી ત્યારે દશા પલટે. દિશા પલટાતા દશા પલટે. જે પર તરફની દિશા હતી એને ભગવાન પૂર્ણાનંદના સ્વભાવનું પર્યાયમાં વ્યક્તપણું નહોતું તેથી એને વસ્તુને અવ્યક્ત કહી હતી. પણ વસ્તુ તરીકે કહો તો એ વ્યક્ત-પ્રગટ જ છે. આહાહા..! એની શ્રદ્ધા-જ્ઞાન થાય તો તે કેવળજ્ઞાનાદિ શક્તિઓ પ્રગટ થાય. શક્તિ તો શક્તિ છે. કેવળજ્ઞાન (આદિ) શક્તિઓ પ્રગટ થાય. એનો અર્થ કેવળજ્ઞાનાદિ પર્યાય પ્રગટ થાય. શક્તિ કાંઈ પ્રગટ

થતી નથી. શક્તિ તો ત્રિકાળ છે. સમજાણું કાંઈ? આહાહા..! ઓહો..! આવું વસ્તુનું સ્વરૂપ એણે જાણ્યું નથી. બાકી બધું ગમે તેટલા જાણપણા હોય, એ જાણપણામાં માલ સ્વ ન આવ્યો ત્યાં એ જાણપણા બધા મીંડા છે. આહાહા..!

કહે છે કે ‘શક્તિઓ પ્રગટ થઈ જાય...’ એટલે કે જે અનંત શક્તિના સ્વભાવનું સામર્થ્ય છે, એની પ્રતીત અને જ્ઞાન અને લીનતા એમાં અનંતી શક્તિઓનું વર્તમાન દશામાં તેના પર્યાયરૂપ પરિણમન થઈ જાય એ શક્તિઓ પ્રગટ થઈ એમ કહેવામાં આવે છે. ‘અને કેવલજ્ઞાનાવરણાદિ કર્મો સ્વયં છૂટી જાય.’ એટલે કે એને કેવલજ્ઞાનાવરણીય છોડવું નથી (પડતું). અહીંયાં જ્યાં ભગવાન અનંત શક્તિનો સાગર પ્રભુ (બિરાજે છે), એ તરફમાં જ્યાં ઉગ્રતા સ્થિર થઈ એટલે કે કેવળજ્ઞાન (થતાં) એ વખતે કર્મની અવસ્થા સ્વયં છૂટી જાય છે. એમ લખ્યું છે ને? એને છોડવી પડતી નથી. રજકણોની પર્યાય અકર્મરૂપ થવાને લાયક જ હતી. આહાહા..! સમજાણું કાંઈ?

‘શ્રીમદ્ રાજચંદ્રે કહ્યું છે કે-’ દાખલો આપવા (આધાર આપે છે). ‘સર્વ જીવ છે સિદ્ધસમ, જે સમજે તે થાય.’ તેમાં અભવિ આવ્યા છે કે નહિ બધા? આણે એ નક્કી કર્યું હતું ને? ભવ્ય રાશિની અપેક્ષાએ સર્વદેહીનું ગ્રહણ સમજવું. એમાં એ હતું ને એને? પણ એ વાતમાં એમ ક્યાં છે? કાલે આવ્યું હતું ને ભાઈ એ ઓલીકોર? ‘ભવ્ય રાશિની અપેક્ષાએ સર્વદેહી’ એમ ભાષા ન જોઈએ. ‘ભવ્ય રાશિની અપેક્ષાએ સર્વદેહી, (એમ) નહિ’ બધા જીવની અપેક્ષાએ (એ) સર્વદેહીની વ્યાખ્યા છે. સમજાણું કાંઈ? આમ શબ્દ લીધો લ્યો! સર્વ દેહમાં સર્વ ભવ્ય લેવા-ભવિ. એમ અહીં વાત જ નથી. બધા આત્માઓ જેટલા અનંતા... અનંતા... અનંતા... અનંતા... પડ્યા છે... આહાહા..! બધામાં ત્રણ પ્રકારની અવસ્થાઓ લાગુ પડે છે. આહાહા..! દ્રવ્યસંગ્રહમાં પણ આવે છે આ વાત.

‘બધાય જીવો શક્તિપણે પરિપૂર્ણ સિદ્ધ ભગવાન જેવા છે,...’ અરે..! એની કબુલાત તે કેમ થાય ભાઈ? બધા જીવો આનંદના નાથ છે. વસ્તુ સ્વભાવે પરિપૂર્ણ સંતોષ અને શાંતિથી ભર્યા છે. આહાહા..! એને તમે ભિખારી અને અલ્પજ્ઞ ન જુઓ, એમ કહે છે. સમજાણું કાંઈ? પૂર્ણાનંદનો નાથ અનંત શક્તિથી ભરેલો આત્મા સર્વજ્ઞ પરમાત્મા ત્રિલોકનાથ તીર્થકરદેવે એ રીતે જાણ્યો છે અને એ રીતે કહ્યો છે અને એ રીતે પ્રગટ કર્યો છે. આહાહા..!

કહે છે, ‘બધાય જીવો શક્તિ...’ એટલે સામર્થ્યપણે, સ્વભાવના જોરપણે પરિપૂર્ણ પડ્યા છે. આહાહા..! સિદ્ધ ભગવાન જેવા છે. ‘પણ જે પોતાની ત્રિકાલ શુદ્ધ ચૈતન્યસ્વરૂપ સ્વભાવશક્તિને સમ્યક્ પ્રકારે સમજે,...’ ત્રિકાળ શુદ્ધ ચૈતન્ય ભગવાન પૂર્ણાનંદ સ્વભાવવાણું, તત્ત્વ અસ્તિરૂપ-હયાતીરૂપ (છે) એવા સ્વભાવ શક્તિને સમ્યક્ પ્રકારે સમજે.

સમ્યક્ પ્રકારનો અર્થ તેના તરફ જઈને તેનું વેદન કરે. આહાહા..! આવો માર્ગ છે, ભાઈ! આ કહે કે વ્રત પાળે ને અપવાસ કરે, આ કરે ને તે કરે. એ તો રાગની ક્રિયા છે. સમજાણું કાંઈ? એને સમ્યક્ પ્રકારે સમજે. એવી અનંતી શક્તિનો સાગર પરમાત્મા (છે). નાનું ક્ષેત્ર માટે નાનો ન માનવો. સર્પ નાનો આટલો માટે નાનો ન માનવો. એ તો ઝેરીલો સર્પ છે. એટલો પણ માથું ફોડી નાખે. રાજાનો કુંવર નાનો માટે નાનો ન માનવો. એ શાસ્ત્રમાં દાખલા આવે છે. સર્પનો, રાજાનો. સમજાણું કાંઈ? એમ ભગવાન આત્માને શરીર પ્રમાણે ભાળ્યો તેં (તો) એટલો ન માનવો. આહાહા..! કહે છે કે, એ તો મહાપ્રભુ પૂર્ણ આનંદ અને શક્તિનો સાગર છે. સમ્યક્ પ્રકારે એને સમજે, જ્ઞાન કરે. એ જ્ઞાન ત્યારે કર્યું કહેવાય, અંદર જઈને વેદન કરે તો.

‘તેની પ્રતીત કરે...’ એ જ્ઞાન થયું એમાં ભાસ થયો કે વસ્તુ આ પૂર્ણ છે, એની પ્રતીતિ કરે ‘અને તેમાં સ્થિરતા કરે, તે પરમાત્મદશા પ્રગટ કરી શકે.’ તે સિદ્ધદશાને-મોક્ષદશાને આ પ્રાપ્ત કરી શકે. આહાહા..! લોકોને એવું આકરું લાગે છે ને. એ વસ્તુ છે એનું જ્ઞાન કરી અને એની પ્રતીત કરીને રમણતા એમાં કરે. એ તો બધી વીતરાગી દશાઓ થઈ. સમજાણું કાંઈ? એ વીતરાગી સમ્યક્, વીતરાગી જ્ઞાન અને વીતરાગી લીનતા, એ દ્વારા પરમાત્મદશા પ્રાપ્ત કરી શકે છે. આહાહા..! સમજાણું કાંઈ? એને કાંઈક વ્યવહાર કરે અને કાંઈક એનાથી મળે. આ દયા, દાન, વ્રત, ભક્તિ એ વ્યવહાર તો, પ્રભુ! રાગ છે. એ રાગની ક્રિયા છે, ભાઈ! તને ખબર નથી. જ્ઞાનાનંદ સ્વભાવમાં એ ઉત્થાન વૃત્તિ થાય કે આ કરું... આ કરું... એ તો રાગ છે. આહાહા..! એનાથી ભગવાન ભિન્ન છે. ચૈતન્યપ્રભુ (એમાં) સ્થિરતા કરે તો પરમાત્મા પ્રગટ કરી શકે. દશા સમજ્યા ને? પરમાત્મસ્વરૂપ તો છે શક્તિએ, પણ પરમાત્મદશા પ્રગટ કરી શકે.

‘વર્તમાનમાં જે ધર્મી અંતરાત્મા છે...’ આહાહા..! હવે અંતર આત્મામાં ઉતારે છે. ‘વર્તમાનમાં જે...’ સમ્યક્દષ્ટિ જીવ છે-અંતરાત્મા. એટલે પૂર્ણાનંદ સ્વરૂપને અનુભવનાર, પ્રતીત કરનાર એને અંતરાત્મા કહે છે. આહાહા..! સમજાણું કાંઈ? એ અંતરાત્મા ‘તેને પૂર્વે અજ્ઞાન દશામાં બહિરાત્મપણું હતું...’ કહો, હતું કે નહિ? તો એ નયે અંતરાત્માને પણ બહિરાત્મા કહેવામાં આવે છે. પૂર્વે થઈ ગયો એ અપેક્ષાએ. આહાહા..! ‘ને હવે અલ્પ કાળમાં પરમાત્મપણું પ્રગટ થશે.’ એક-બે-ચાર ભવમાં કેવળજ્ઞાન થવાનું છે. એથી એને ત્રણેય અવસ્થાઓ અહીંયાં .. જાણવામાં (આવે છે). અંતરાત્મા તો પ્રગટ છે, બહિરાત્મા ગયો, પરમાત્મા થશે. સમજાણું કાંઈ? આહાહા..! એની રમતું તો જુઓ! આહાહા..! રમતિયાળ ચડી ગયો રાગની રમતે. રાગની ક્રિયાની રમતે ચડી જઈને સંસારમાં રખડ્યો. આહાહા..!

પણ એમાં પૂર્ણ સ્વભાવનો આશ્રય કરીને... આહાહા..! અલ્પ કાળમાં પરમાત્મા થશે. એ અંતરાત્માને ત્રણે લાગુ પડે છે.

‘પરમાત્મપદને પ્રાપ્ત થયેલા શ્રી અરિહંત અને સિદ્ધ ભગવાનને પણ...’ હવે અરિહંત પરમાત્મા સર્વજ્ઞ પરમેશ્વર મહાવિદેહમાં સીમંધર... સીમંધર-પોતાના સ્વરૂપની મર્યાદાના ધરનારા. આહાહા..! સમજાણું કાંઈ? એવા સીમંધર ભગવાન બિરાજે છે મહાવિદેહમાં. તીર્થંકરપણે અરિહંતપણે. અને સિદ્ધ-અશરીરી. ચોવીસ તીર્થંકરો થયા તે અશરીરી થયા. અત્યારે સિદ્ધ છે. અને આ ભગવાન અત્યારે બિરાજે છે એ અરિહંત છે. એ ‘અરિહંત અને સિદ્ધ ભગવાનને પણ પૂર્વે બહિરાત્મ દશા હતી.’ પૂર્વે હતા કે નહિ અજ્ઞાની? એ રાગને ધર્મ માનતા, પુણ્યને ધર્મ માનતા એ દશામાં હતા.

‘તેઓ પોતાની સ્વાભાવિક શક્તિની પ્રતીતિ કરી...’ તેઓ પોતાની સ્વભાવિક શક્તિઓ જે ત્રિકાળ, એના અનુભવની પ્રતીતિ કરી ‘જે સમયે સ્વભાવસન્મુખ થયા તે સમયે તેમનું બહિરાત્મપણું ટળી ગયું અને અંતરાત્મ દશા પ્રગટ થઈ અને પછી ઉગ્ર પુરુષાર્થ કરી સ્વભાવમાં લીન થઈ પરમાત્મા થયા.’ ત્રણે દશા એને લાગુ પડે છે. પૂર્વે બહિરાત્મા હતા, એ નયે અત્યારે પણ એને એમ કહેવાય. પછી અંતરાત્મા થયા સમ્યક્દર્શન અનુભવ, ધર્મની દશા જેણે આત્માના સ્વભાવની પ્રગટ કરી તે અંતરાત્મા પોતાના અંતરાત્માના સ્વભાવ દ્વારા પરમાત્મા થયા તો એને ત્રણેય લાગુ પડે છે. ‘એ રીતે, અપેક્ષાએ દરેક જીવમાં ત્રણ પ્રકારો લાગુ પડે એમ સમજવું.’ આહાહા..! દીર્ઘ દષ્ટિ કેટલી જોઈએ એને!

હવે, બહિરાત્મા કોને કહેવા? ‘બાહ્ય શરીરાદિ,...’ શરીર ને કર્મ ને પૈસા ને બાયડી, છોકરા, બંગલા ને ઘૂળ ને ધમાલા. આહાહા..! એ મારા એવી આત્મબુદ્ધિ કરનારા બહિરાત્મા મિથ્યાદષ્ટિ અજ્ઞાની છે. બહિર-જે એમાં નથી. બહારની જે ચીજો એમાં આત્મબુદ્ધિ (કરી કે) આ અમારા. આ દીકરા અમારા, આ બાયડી અમારી, પૈસા અમારા, મકાન અમારા, વખારું અમારી. શું કહેવાય ઓલા? ગોડાઉન. ગોડાઉન-ગોડાઉન. મોટા તમારે મુંબઈમાં મોટા ગોડાઉન છે. ૫૦-૫૦ ગુણી આમ મજૂરો કરે છે ને. મોટી વખારું. પહેલા એક, બે, પછી ત્રણ, પછી ચાર. પગથિયા ત્યાં ક્યાં કરવા જાય. પહેલેથી જોયેલું છે, માલ લેવા જતા ને મુંબઈ. આહાહા..! ચાર મણ આમ ઉપાડ્યું હોય, પહેલી એક ગુણ મૂકે પછી બે, પછી ત્રણ, ૫૦-૫૦ સુધી. ઠેક નાખ્યા હોય. પછી ૪૯ હોય ત્યાં એની પચાસ કરે, અહીં પચાસ કરે, અહીં પચાસ કરે. આહાહા..! ક્રમે ચડે.

એમ અહીં કહે છે, શરીરાદિ જે છે એને જેણે પોતાના માન્યા. જે નથી એમાં એણે

માન્યા. આહાહા..! ‘વિભાવ ભાવ...’ એ પુણ્ય અને પાપનો ભાવ વિભાવ એ એના નથી. દયા, દાન, ભક્તિ, વ્રત, પૂજા, તપનો વિકલ્પ રાગ એ બધો રાગ વિભાવ છે. એ મારા છે એમ જોણે માન્યું છે, એમાં આત્મબુદ્ધિ કરી છે. અથવા એ શુભરાગથી મને લાભ થશે એનો અર્થ કે એણે શુભરાગને પોતાનો માન્યો છે. આહાહા..!

ત્રીજું, ‘અપૂર્ણ દશા...’ ઠીક લીધી છે વાત. તે દિ’ એણે સાંભળ્યું હતું. એક તો શરીરાદિ પરદ્રવ્યને પોતાના માનવા અને પુણ્ય અને પાપ વિભાવને પોતાના માનવા. બે. ત્રીજી અલ્પ દશાને આત્મા પૂર્ણ છે એમ માનવું. આહાહા..! ‘અપૂર્ણ દશાદિમાં જે આત્મબુદ્ધિ કરે છે...’ સમજાય છે કાંઈ આમાં? આહાહા..! ‘અર્થાત્ તેની સાથે એકતાની બુદ્ધિ કરે છે...’ એટલે? આ શરીર, વાણી, મન, દેશ, કુટુંબ, પરિવાર, લક્ષ્મી, આબરૂ, કીર્તિ એની સાથે આ મારા છે, હું એ છું, અહં, મમ. એ હું છું-અહં. એ મારા છે-મમ. આહાહા..! એણે મમ કર્યું. છોકરા મમ ખાય છે ને? એણે આ મિથ્યાત્વનું મમ ખાધું.

‘તેની સાથે એકતાની બુદ્ધિ કરે છે...’ આહાહા..! શરીર, કર્મ આદિ દયા-દાનના વિકલ્પ ને હિંસાના આદિના વિકલ્પ અને અલ્પજ્ઞ દશા આદિમાં, એ હું છું... આહાહા..! એક સમયની જે દશા છે એ હું છું, એમ માને છે એ પણ મિથ્યાદૃષ્ટિ છે-પર્યાયબુદ્ધિ છે. ભગવાન આખો પડ્યો રહ્યો. ‘તે બહિરાત્મા છે.’ બહિર્ સમજાણું? વસ્તુના સ્વભાવમાં અલ્પજ્ઞપણું નથી, વસ્તુના સ્વભાવમાં વિભાવપણું નથી અને વસ્તુના સ્વભાવમાં શરીર, વાણી, કર્મ છે નહિ. એ તો પરચીજ છે. અમારા દેશ, અમારા દેશ. શું કાંઈક કહે છેને તમારે મુંબઈમાં? અમચી. શું? આમચી મુંબઈ. શું કહેવાય એ બધા? મહારાષ્ટ્રવાળા. આમચી મુંબઈ. કોના બાપનું મુંબઈ? સાંભળને હવે. અમારું ગામ, અમે કાઠિયાવાડી. અરે..! ભગવાન ક્યાંથી આવ્યો તું આ? કહો, સમજાણું કાંઈ? આહાહા..! જે ચીજ એનામાં નથી એને પોતે પોતાના માને. આહાહા..! એ દયા-દાન અને વ્રત-તપના વિકલ્પ છે, અપવાસ કરવો ને એ બધો રાગ છે. આહાહા..! એને પોતાના માનવા અને એનાથી મને લાભ થાય એમ માનનારા એને પોતાપણે જ માને છે. આહાહા..! સમજાણું કાંઈ? ઠીક નાખ્યું છે. ‘તે બહિરાત્મા છે.’

‘તે આત્માનું વાસ્તવિક સ્વરૂપ ભૂલી...’ ભગવાન પૂર્ણાનંદ જ્ઞાપકસ્વભાવ, એના સ્વરૂપને ભૂલી ‘બહારમાં કાયા અને કષાયોમાં મારાપણું માને છે,...’ અહીંયાં બે આવી ગયા. અલ્પજ્ઞપણું પહેલું સામાન્ય લીધું. શરીર અને કષાયોમાં મારાપણું માને છે ‘તેને ભાવકર્મ અને દ્રવ્યકર્મ સાથે એકતાબુદ્ધિ છે; તેનાથી જ પોતાને લાભ-હાનિ માને છે.’ આહાહા..! ૬૦ વર્ષે છોકરો થાય તો કહે, લાભ થયો અમારે. વંશ રાખશે. આહાહા..! મૂઠે છો, કહે છે. એ ચીજ ક્યાં તારી હતી? એ આત્મા પર છે, શરીર એનું પર છે. તારો

આત્મા એનાથી ભિન્નપણે વર્તે છે. અને એનો આત્મા અને એનું શરીર તારાથી ભિન્નપણે વર્તે છે. આવ્યો ક્યાંથી તારો? આહાહા..!

મુમુક્ષુ :- લોકમાં ગણતરી થાય.

ઉત્તર :- લોકમાં ગણતરી થાય. છ છોકરા છે ને એને. ગામમાં ગણતરી થાય. એ મેં પૂછ્યું હતું એક ફેરી, હોં! ચીમનભાઈને કેટલા છોકરા છે? છ છે. આને પણ છ છે. પોપટભાઈને. હુશિયાર છે, લો. આહાહા..! ભાઈ! (હુશિયાર) કોને કહેવા? બાપા! આહાહા..! હાથમાં રહેલી તલવાર ગળા ઉપર જાય એ તે તલવાર ચલાવવામાં હુશિયાર કેવો કહેવાય? એમ જે બુદ્ધિ સંસારમાં રખડવાના ભાવને પોતાના માને... આહાહા..! અરે..! અહીં તો નવ પૂર્વની લબ્ધિનું જ્ઞાન છે એ મિથ્યાદષ્ટિને થાય છે. આહાહા..! એ મારું જ્ઞાન છે એમ માને એ પણ મિથ્યાદષ્ટિ છે. પરલક્ષીજ્ઞાન એ એનું કેવું? આહાહા..! સમજાણું કાંઈ? મહાપ્રભુ દ્રવ્યસ્વભાવ એને ભૂલી અને આની એકતાબુદ્ધિ (કરી) એનાથી મને લાભ થાય. અરે..! દીકરો મરી ગયો હાય. હાય.. મારું બધું ગયું. આવ્યું હતું. મૂળચંદભાઈનો દીકરો મરી ગયો છે ને. મૂળચંદ કેશવજી. સુરત-સુરત. મૂળચંદ કાપડિયા. છોકરો એક હતો મરી ગયો. આ તો બીજો છોકરો.. ખોળે. ત્યાં મરતા અરે..! મારું બધું ગયું. આ અત્યાર સુધી રબ્યા-કમાણા આને સોંપવું જોઈએ, એના બદલે એ તો વયો ગયો, મરી ગયો. આહાહા..! કોણ ગયો બાપા તારો? તારો આત્મા અંદર ગયો આમ માન્યું એમાં. આહાહા..! છે ને?

‘પોતાને લાભ-હાનિ માને છે.’ હાનિ માને છે. છોકરો આવો થયો, મરી ગયો તો હાનિ થઈ. અને સારો પાક્યો અને કર્મી પાક્યો તો લાભ થયો. પાંચ-પાંચ હજારના પગાર, આઠ-આઠ હજારના. આ સુમનભાઈને. છોકરા સારા હોય તો થાય ને? પોતાના માને. થાય કે નહિ? તમારો છોકરો નથી મોટો પગારદાર? અમલદાર છે. અને અહીં રોટલા ઘડે છે એની હાથે. આહાહા..! કોણ કોના હતા? નજીક હોય તો પણ એના ક્યાં છે? દૂર ગયા તો એના ક્યાં છે? મરી ગયા તો ક્યાંક બીજે ગયા તો એના ક્યાં છે? દૂર જાય કે મરી જાય. આહાહા..! એ પોતાને લાભ-હાનિ પરથી માને. એ પુણ્યના પરિણામથી લાભ માને, પાપના ભાવથી નુકસાન માને. પણ નુકસાન તો પાપ પરિણામ છે એ મારા માન્યા એમાં નુકસાન છે. સમજાણું કાંઈ? આહાહા..!

‘તે મિથ્યાદષ્ટિ જીવ અનાદિ કાળથી સંસારપરિભ્રમણનાં દુઃખોથી પીડાય છે.’ આહાહા..! એ શરીર, વાણી, મનની ક્રિયાઓ થાય એ મારી છે, એ દયા, દાનના પરિણામ થાય વ્રતાદિના એ મારા છે અને અલ્પજ્ઞપણું તે હું છું, એમ મિથ્યાદષ્ટિ પીડાય છે મિથ્યાત્વમાં, એમ કહે છે. આહાહા..! સમજાણું કાંઈ? ભલે પછી જૈનનો સાધુ દિગંબર થયો હોય, નજી

થયો હોય. એને આ ક્રિયા નણ થયા એ મેં કર્યું અને તેથી હું સાધુ. એ નણની ક્રિયાને પોતાની માની. એ તો જડની ક્રિયા છે. અંદર પંચ મહાવ્રતના વિકલ્પ આવે એ રાગ છે. આહાહા..! એ રાગને કરતા કરતા અમને કલ્યાણ થશે. એ પણ મિથ્યાદષ્ટિ છે. દુઃખી છે પ્રાણી. સમજાણું કાંઈ? ‘સંસાર પરિભ્રમણના દુઃખોથી પીડાય છે.’

‘અંતરાત્મા...’ (પહેલી) બહિરાત્માની વ્યાખ્યા કરી. ધર્મીજીવ સમ્યક્દષ્ટિ જેવું અંતર સ્વરૂપ છે અંતર એને માનનારો. આહાહા..! અંતરાત્મા. અંતરમાં જે ચીજ છે જેવી જેવડી... આહાહા..! એને અંતરમાં ભાનથી માનનાર ‘શરીરાદિથી ભિન્ન...’ શરીરથી હું જુદો છું. એ રાગની ક્રિયા દયા-દાનની એનાથી પણ હું જુદો છું અને અલ્પજ જે પર્યાય છે એટલો પણ હું નથી, એનાથી પણ મારું દ્રવ્ય ભિન્ન છે. આહાહા..! સમજાણું કાંઈ? એમ તે અંતરાત્મા છે.

‘શરીરાદિથી ભિન્ન જ્ઞાનાનંદસ્વરૂપ આત્માનું ભાન છે...’ આહાહા..! જ્ઞાનાનંદ સ્વરૂપ આત્મા એમ કહે છે. જ્ઞાન અને આનંદસ્વરૂપ. મુખ્ય બે ચીજ લીધી. ‘જ્ઞાનાનંદ સ્વરૂપ આત્માનું ભાન છે તે અંતરાત્મા છે. તેને સ્વ-પરનું ભેદજ્ઞાન છે.’ સમ્યક્દષ્ટિ ભેદજ્ઞાની ધર્માત્માને સ્વ-પરની જુદાઈનું ભાન છે. ભલે એ છ ખંડના ચક્રવર્તીના રાજમાં દેખાય. સમજાય છે? એ છ ખંડને સાધવા નીકળ્યો હોય તો તે છ ખંડને સાધતો નથી. સમ્યક્દષ્ટિ.. ભાઈએ કહ્યું છે ને? નિહાલભાઈએ. એ છ ખંડને નથી સાધતો, અખંડને સાધે છે. એમાં છે. સમજાણું કાંઈ? ધર્મી સમકિતી છ ખંડના રાજમાં દેખાય, છત્રું હજાર સ્ત્રીના વૃંદમાં દેખાય પણ તે તેનાથી ભિન્ન છે એમ પોતાને જાણે છે. આ મારા નથી, એમાં હું નથી, એના આચરણ જે ઈ કરે એ મારાથી નથી. આહાહા..!

‘તેને સ્વ-પરનું ભેદજ્ઞાન છે. તેને એવો વિવેક વર્તે છે કે હું જ્ઞાન-દર્શનરૂપ છું;...’ આહાહા..! જ્ઞાનદર્શન લક્ષણ. ‘એક શાશ્વત આત્મા જ મારો છે,...’ શાશ્વત ધ્રુવ લીધું અહીં તો. માનનારી પર્યાય પણ માને છે શાશ્વત તે હું ત્રિકાળ છું. આહાહા..! જુઓ! આ ધર્મીનું લક્ષણ! આ ધર્મી પોષા કરે ને સામાયિક કરે ને પરિક્રમણા કરે માટે ધર્મી છે એમ નથી. આહાહા..! હજી એને સામાયિક અને પોષા કોને કહેવા એની ખબરું નથી. હું તો એક જ્ઞાનદર્શનરૂપ, જ્ઞાનદર્શનવાળો નહિ, જ્ઞાનદર્શનરૂપ જાણકસ્વરૂપ, ઉપયોગસ્વરૂપ ત્રિકાળ તે હું છું.

‘એક શાશ્વત આત્મા જ મારો છે,...’ સમ્યક્દષ્ટિ ધર્મી જીવને પૂર્ણ શાશ્વત આત્મા જ મારો છે એવી અનુભવ દષ્ટિ હોય છે. સમજાણું કાંઈ? આહાહા..! ‘બાકીના સંયોગલક્ષણરૂપ...’ સંયોગલક્ષણ (અર્થાત્) પુણ્ય ને પાપના ભાવ, શરીર, વાણી, મન એ

બધા સંયોગલક્ષણ ‘અર્થાત્ વ્યવહારરૂપ જે ભાવો છે તે બધા મારાથી ભિન્ન છે’ આહાહા..! ‘મારાથી બાહ્ય છે. આવો સમ્યજ્ઞિ આત્મા મોક્ષમાર્ગમાં સ્થિત છે.’ સમજાણું કાંઈ? ભલે એ છત્રું હજાર સ્ત્રીના વિષયમાં-વાસનામાં હોય (એમ) દેખાય, પણ એ વિષયની વાસનાનો પ્રેમ નથી. એમાંથી સુખબુદ્ધિ ઊડી ગઈ છે. આહાહા..! અજ્ઞાનીને એવો સંયોગ ન પણ હોય, પણ એને પરમાં સુખબુદ્ધિ એ બુદ્ધિ પડી છે. અને જ્ઞાનીને એવી સંયોગ સ્થિતિમાં સંયોગભાવ હો... સમજાણું કાંઈ? પણ પરમાં ઠીક છે, હિત છે એનું નામ પરમાં સુખ છે એ બુદ્ધિ જ્ઞાનીની ઊડી ગઈ છે. અજ્ઞાની બાહ્ય ત્યાગ કરીને સાધુ નગ્ન થયો હોય તોપણ એને રાગની ક્રિયા મહાવ્રતની છે એ મને લાભ કરે છે, એનાથી મને પરમાર્થ પ્રગટ થશે. સમજાણું કાંઈ? એ વ્યવહારના ભાવને પોતાના માને છે. ભારે વાતું ભાઈ! ‘તે બધા મારાથી ભિન્ન છે-મારાથી બાહ્ય છે. આવો સમ્યજ્ઞિ આત્મા મોક્ષમાર્ગમાં સ્થિત છે.’ લ્યો. એને અંતરાત્મા કહેવાય.

‘પરમાત્મા...’ ‘જેણે અનંતજ્ઞાન-દર્શનાદિરૂપ ચૈતન્ય-શક્તિઓને પૂર્ણપણે વિકાસ કરી સર્વજ્ઞપદ પ્રાપ્ત કર્યું છે તે પરમાત્મા છે.’ કોઈ જગતનો કર્તા પરમાત્મા અને ઈશ્વર કર્તા એ કોઈ નહિ. એમ છે નહિ. જેણે અંદરમાંથી સર્વજ્ઞપદ પ્રાપ્ત કર્યું, એ સર્વજ્ઞપદ સ્વરૂપ જ છે આત્મા. એમાંથી જેણે સર્વજ્ઞપર્યાય પ્રગટ કરી. આહાહા..! એવી ચૈતન્ય જ્ઞાનાદિ-દર્શનાદિ ચૈતન્ય શક્તિઓને પૂર્ણપણે વિકાસ કરી, પર્યાયની વાત છે, શક્તિઓ તો શક્તિ છે, પણ એમાં એ શક્તિઓનો પૂર્ણપણે વિકાસ કરી સર્વજ્ઞપદ પ્રાપ્ત કર્યું તે પરમાત્મા છે. લ્યો, આ બહિરાત્મા, અંતરાત્મા અને પરમાત્મા. મોક્ષપાહુડમાં પણ કુંદકુંદાચાર્ય વાત લીધી છે. આમાં આવી ગયું છે. ઓલી કોર છે.

પિયારો સો અપ્પા પરમંતરબાહિરો હુ દેહીણં।

તત્થ પરો જ્ઞાણજ્ઞા અંતોવાણ ચયહિ બહિરપ્પા।।

- મોક્ષપ્રાપ્તે, કુન્દકુન્દઃ।

૧૧ પાને છે નીચે નોટમાં. એ કુંદકુંદાચાર્યની ગાથા છે. સમજાણું કાંઈ?

હવે એ પાંચમા શ્લોકમાં આચાર્ય પોતે એનું લક્ષણ કરશે. ત્રણનું લક્ષણ પોતે કરે છે હવે.

તત્ર બહિરન્તઃ પરમાત્મનાં પ્રત્યેકં લક્ષણમાહ-

*બહિરાત્મા શરીરાદૌ જાતાત્મભ્રાન્તિરાન્તરઃ।

ચિત્તદોષાત્મવિભ્રાન્તિઃ પરમાત્માઽતિનિર્મલઃ॥૫॥

ટીકા :- શરીરાદૌ શરીરે આદિશબ્દાદ્વાઙ્મનસોરેવ ગ્રહણં તત્ર જાતા આત્મેતિભ્રાન્તિર્યસ્ય સ બહિરાત્મા ભવતિ। આન્તરઃ અન્તર્ભવઃ। તત્ર ભવ ઇત્યણષ્ટેર્ભમાત્રે ટિ લોપમિત્યસ્યાઽનિત્યત્વં યેષાં ચ વિરોધઃ શાશ્વતિક ઇતિ નિર્દેષાત્ અન્તરે વા ભવ આન્તરોઽન્તરાત્મા। સ કથં ભૂતો ભવતિ? ચિત્તદોષાત્મવિભ્રાન્તિઃ ચિત્તં ચ વિકલ્પો, દોષાશ્ચ રાગાદયઃ, આત્મા ચ શુદ્ધં ચેતનાદ્રવ્યં તેષુ વિગતા વિનષ્ટા ભ્રાન્તિર્યસ્ય। ચિત્તં ચિત્તત્વેન બુદ્ધ્યતે દોષાશ્ચ દોષત્વેન આત્મા આત્મત્વેનેત્યર્થઃ। ચિત્તદોષેષુ વા વિગતા આત્મેતિ ભ્રાન્તિર્યસ્ય। પરમાત્મા ભવતિ કિં વિશિષ્ટઃ? અતિનિર્મલઃ પ્રક્ષીણાશોષકર્મમલઃ॥૫॥

શ્લોક - ૫

અન્વયાર્થ :- (શરીરાદૌ જાતાત્મભ્રાન્તિઃ બહિરાત્મા) શરીરાદિમાં જેને આત્મ-ભ્રાન્તિ ઉત્પન્ન થઈ છે તે 'બહિરાત્મા' છે; (ચિત્તદોષાત્મવિભ્રાન્તિઃ અન્તરઃ) ચિત્ત (વિકલ્પો), રાગાદિ ચિત્તરૂપે, દોષોને દોષરૂપે અને આત્માને આત્મારૂપ જાણે છે) તે 'અન્તરાત્મા' છે; (અતિનિર્મલઃ પરમાત્મા) જે સર્વ કર્મમલથી રહિત અત્યંત નિર્મળ છે તે 'પરમાત્મા' છે.

ટીકા :- શરીર આદિમાં-શરીરમાં અને 'આદિ' શબ્દથી વાણી અને મનનું જ ગ્રહણ સમજવું, તેમાં જેને 'આત્મા' એવી ભ્રાન્તિ ઉત્પન્ન થઈ છે તે બહિરાત્મા છે. અન્તર્ભવ અથવા અંતરે ભવ તે આન્તર અર્થાત્ અન્તરાત્મા. તે (અન્તરાત્મા) કેવો છે? તે ચિત્ત, દોષ અને આત્મા સંબંધી ભ્રાન્તિ વિનાનો છે-ચિત્ત એટલે વિકલ્પ, દોષ એટલે રાગાદિ અને આત્મા એટલે શુદ્ધ ચેતના દ્રવ્ય-તેમાં જેની ભ્રાન્તિ નાશ પામી છે તે-અર્થાત્ જે ચિત્તને ચિત્તરૂપે, દોષને દોષરૂપે અને આત્માને આત્મારૂપે જાણે છે તે અન્તરાત્મા છે, અથવા ચિત્ત અને દોષોમાં 'આત્મા' માનવારૂપ ભ્રાન્તિ જેને જતી રહી છે તે (અન્તરાત્મા) છે.

પરમાત્મા કેવા હોય છે? અતિ નિર્મળ છે અર્થાત્ જેનો અશેષ (સમસ્ત) કર્મમલ

* અક્ષાણિ બાહિરપ્પા અંતરપ્પા હુ અપ્પસંકપ્પો।

કમ્મકલંકવિમુક્કો પરમપ્પા ભણ્ણે દેવો॥૫॥

- મોક્ષપ્રાપ્તે, કુન્દકુન્દઃ।

નાશ પામ્યો છે તે (પરમાત્મા) છે. (૫)

ભાવાર્થ :- જે શરીરાદિ બાહ્ય પદાર્થોમાં આત્માની ભ્રાંતિ કરે છે-તેને જ આત્મા માને છે-તે 'બહિરાત્મા' છે; વિકલ્પો, રાગાદિ દોષો અને ચૈતન્યસ્વરૂપ આત્માના વિષયમાં જેને ભ્રાંતિ નથી, અર્થાત્ જે વિકારને વિકારરૂપે અને આત્માને આત્મારૂપે-એકબીજાથી ભિન્ન સમજે છે 'અંતરાત્મા' છે; જે રાગાદિ દોષોથી સર્વથા રહિત છે-અત્યંત નિર્મળ છે અને સર્વજ્ઞ છે તે 'પરમાત્મા' છે.

વિશેષ

બહિરાત્મા

જે શરીરાદિ (શરીર, વાણી, મન, વગેરે) અજીવ છે તેમાં જીવની કલ્પના કરે છે તથા જીવમાં અજીવની કલ્પના કરે છે, દુઃખદાયી રાગદ્રેષાદિક વિભાવ ભાવોને સુખદાયી સમજે છે, જ્ઞાન-વૈરાગ્યાદિ જે આત્માને હિતકારી છે તેને અહિતકારી જાણી તેમાં અરુચિ યા દ્રેષ કરે છે, શુભ કર્મફલને સારાં અને અશુભ કર્મફલને બૂરાં મानी તે પ્રત્યે રાગ-દ્રેષ કરે છે, શરીરનો જન્મ થતાં પોતાનો જન્મ અને તેનો નાશ થતાં પોતાનો નાશ માને છે તે મિથ્યાદષ્ટિ 'બહિરાત્મા' છે.

વળી આ શરીરાદિ જડ પદાર્થો પ્રગટપણે આત્માથી જુદા છે, તે કોઈ પદાર્થો આત્માના નથી-આત્માથી પર (ભિન્ન) જ છે, છતાં તેને પોતાના માનવા, તેમજ શરીરની બોલવા-ચાલવા વગેરેની ક્રિયા હું કરું છું, મને તેનાથી લાભ-અલાભ થાય છે; આ શરીર મારું, હું પુરુષ, હું સ્ત્રી, હું રાજા, હું રંક, હું રોગી, હું દ્રેષી, હું ધોળો, હું કાળો-એમ બાહ્ય પદાર્થોથી પોતાના આત્માને ભિન્ન નહિ જાણતો તે પર પદાર્થોને જ આત્મા માને છે અને મોક્ષમાર્ગમાં પ્રયોજનભૂત જીવ અજીવાદિ તત્ત્વોના સ્વરૂપમાં ભ્રાંતિથી પ્રવર્તે છે તે જીવ 'બહિરાત્મા' છે.

પર પદાર્થોમાં આત્મભ્રાંતિને લીધે આ અજ્ઞાની જીવ વિષયોની ચાહરૂપ દાવાનલમાં રાત-દિન જલતો રહે છે, આત્મશાન્તિ ખોઈ બેસે છે, અતીન્દ્રિય ચૈતન્ય આત્માને ભૂલી બાહ્ય ઈન્દ્રિય વિષયોમાં મૂર્છાઈ જાય છે અને આખુલિત રહિત મોક્ષ-સુખની પ્રાપ્તિ માટે કોઈ પ્રયત્ન કરતો નથી.

અંતરાત્મા

ચૈતન્ય લક્ષણવાલો જીવ છે અને તેનાથી વિપરીત લક્ષણવાળો અજીવ છે; આત્માનો સ્વભાવ જ્ઞાતા-દૃષ્ટા છે, અમૂર્તિક છે અને શરીરાદિક પર દ્રવ્ય છે, પુદ્ગલપિંડરૂપ છે, જડ છે, વિનાશક છે તે મારાં નથી અને હું તેનો નથી-એવું ભેદજ્ઞાન કરનાર

સમ્યજ્ઞિ 'અંતરાત્મા' છે.

વળી તે જાણે છે કે, 'હું દેહથી ભિન્ન છું, દેહાદિક મારા નથી. મારો તો એક જ્ઞાન-દર્શન લક્ષણરૂપ શાશ્વત આત્મા જ છે, બાકીના સંયોગ લક્ષણવાળા (વ્યવહારિક ભાવો) જે કોઈ ભાવો છે તે બધાય મારાથી ભિન્ન છે; આત્માના આશ્રયે જે જ્ઞાન-વૈરાગ્યરૂપ ભાવ પ્રગટે છે તે સંવર-નિર્જરા-મોક્ષનું કારણ હોઈ મને હિતરૂપ છે અને બાહ્ય પદાર્થોને આશ્રયે જે રાગાદિ ભાવો થાય છે તે આસ્રવ-બંધરૂપ હોઈ સંસારનું કારણ છે, મને તે અહિતરૂપ છે.' આ રીતે જીવાદિ તત્ત્વોને જેમ છે તેમ જાણીને તેની સાચી પ્રતીતિ કરીને જે પોતાના જ્ઞાનાનંદ-સ્વરૂપ આત્મામાં જ અંતર્મુખ થઈને વર્તે છે તે 'અંતરાત્મા' છે.

અંતરાત્માના ત્રણ ભેદ છે- ઉત્તમ અંતરાત્મા, મધ્યમ અંતરાત્મા અને જઘન્ય અંતરાત્મા.

અંતરંગ-બહિરંગ પરિગ્રહોથી રહિત શુદ્ધોપયોગી આત્મધ્યાની દિગમ્બર મુનિ 'ઉત્તમ અંતરાત્મા' છે. 'આ મહાત્મા સોળ કષાયોના અભાવ દ્વારા ક્ષીણમોહ પદવીને પ્રાપ્ત કરીને સ્થિત છે.'

ચોથા ગુણસ્થાનવર્તી વ્રતરહિત સમ્યજ્ઞિ આત્મા 'જઘન્ય અંતરાત્મા' કહેવાય છે.

આ બેની (જઘન્ય અંતરાત્મા અને ઉત્તમ અંતરાત્માની) મધ્યમાં રહેલા સર્વે 'મધ્યમ અંતરાત્મા' છે, અર્થાત્ પાંચમાંથી અગિયારમા ગુણસ્થાનવર્તી જીવો મધ્યમ અંતરાત્મા છે.^૧

પરમાત્મા

જેમણે અનંતજ્ઞાન-દર્શનાદિરૂપ ચૈતન્ય શક્તિઓનો પૂર્ણપણે વિકાસ કરી સર્વજ્ઞપદ પ્રાપ્ત કર્યું છે તે 'પરમાત્મા' છે.

પરમાત્માના બે પ્રકાર છે-સકલ પરમાત્મા અને નિકલ પરમાત્મા.

અરહંત પરમાત્મા તે સકલ પરમાત્મા છે અને સિદ્ધ પરમાત્મા તે નિકલ પરમાત્મા છે, તેઓ કેવલજ્ઞાનાદિ અનંતચતુષ્ટયથી સહિત છે.

અરહંત પરમાત્માને ચાર અઘાતિ કર્મો બાકી છે. તેનો ક્ષણે ક્ષણે ક્ષય થતો જાય છે. તેમને બહારમાં સમવસરણાદિ દિવ્ય વૈભવ હોય છે. તેમને ઈચ્છા વિના ભવ્ય જીવોને કલ્યાણરૂપ દિવ્ય ધ્વનિ છૂટે છે. તેઓ પરમ હિતોપદેશક છે. પરમ ઔદારિક શરીરના સંયોગ સહિત હોવાથી તેઓ સકલ (કલ-શરીર સહિત) પરમાત્મા કહેવાય છે.

જે જ્ઞાનાવરણાદિ દ્રવ્યકર્મ, રાગાદિ ભાવકર્મ અને શરીરાદિ નોકર્મથી રહિત છે,

૧. જુઓ-નિયમસાર, ગુ. આવૃત્તિ-પૃ.૩૦૧.

શુદ્ધજ્ઞાનમય છે, ઔદારિક શરીર (કલ) રહિત છે, તે નિર્દોષ અને પરમ પૂજ્ય સિદ્ધ પરમેષ્ઠી 'નિકલ પરમાત્મા' કહેવાય છે. તેઓ અનંતકાળ સુધી અનંત સુખ ભોગવે છે.

“આત્મામાં પરમાનંદની શક્તિ ભરી પડી છે. બાહ્ય ઈન્દ્રિય-વિષયોમાં વાસ્તવિક સુખ નથી. એમ અંતર પ્રતીતિ કરીને ધર્મી જીવ અંતર્મુખ થઈને આત્માના અતીન્દ્રિય સુખનો સ્વાદ લે છે. જેમ લીંડીપીપરના દાણે દાણે ચોસઠ પહોરી તીખાશની તાકત ભરી છે તેમ પ્રત્યેક આત્માનો સ્વભાવ પરિપૂર્ણ જ્ઞાન-આનંદથી ભરેલો છે, પણ તેનો વિશ્વાસ કરી અંતર્મુખ થઈને તેમાં એકાગ્ર થાય તો તે જ્ઞાન-આનંદનો સ્વાદ અનુભવવામાં આવે. આત્માથી ભિન્ન બાહ્ય વિષયોમાં ક્યાંય આત્માનો આનંદ નથી. ધર્માત્મા પોતાના આત્મા સિવાય બહારમાં ક્યાંય-સ્વપ્નમાં ય આનંદ માનતો નથી. આવો અંતરાત્મા પોતાના આંતરસ્વરૂપમાં એકાગ્ર થઈને પરિપૂર્ણ જ્ઞાન આનંદ પ્રગટ કરીને પોતે જ પરમાત્મા થાય છે...” (‘આત્મધર્મ’ માંથી)

પરમાત્માનાં નામ-વાચક નામાવલિ દર્શવિતાં કહે છે :-

શ્લોક-૫ ઉપર પ્રવચન

‘ત્યાં બહિરાત્મા, અન્તરાત્મા અને પરમાત્મા-પ્રત્યેકનું લક્ષણ કહે છે.’ પ્રત્યેકની એની સ્વરૂપની દૃષ્ટિ કેવી છે અને એનું સ્વરૂપ શું છે એ બતાવે છે. એ પણ મોક્ષપ્રાપ્તમાં છે. જુઓ! પાંચમી ગાથા. ઓલામાં ગાથા લખી છે? ગાથા નથી લખી હોં! ઓલામાં. મોક્ષપ્રાપ્ત, એટલું લખ્યું છે. આમાં ગાથા લખી છે. લખ્યું છે? ગાથા નથી લખી.

મુમુક્ષુ :- ૧૧ પાને...

ઉત્તર :- એ જ કહું છું. ૧૧ પાને એ નથી અને અહીં છે. આ ૧૪ પાને ગાથાનો નંબર છે. એમ કીધું.

*બહિરાત્મા શરીરાદૌ જાતાત્મધ્રાન્તિરાન્તરઃ।

ચિત્તદોષાત્મવિધ્રાન્તિઃ પરમાત્માઽતિનિર્મલઃ।।૫।।

આના શ્લોક નથી થયા, નહિ? ગુજરાતી થયા નથી? ઓલામાં થયા છે કે નહિ? એ આમાં નાખ્યા છે? પાછળ પણ નથી.

‘ટીકા :- શરીર આદિમાં-શરીરમાં અને ‘આદિ’ શબ્દથી વાણી અને મનનું જ ગ્રહણ સમજવું, તેમાં જેને આત્મા એવી ભ્રાન્તિ ઉત્પન્ન થઈ છે...’ એ હું છું એવી

જેને ભ્રમણા થઈ છે એ બહિરાત્મા છે. આચાર્યનું લખાણ છે. શરીર-આ માટી ધૂળ જડ, જગતનું તત્ત્વ અજીવ. વાણી જગતનું તત્ત્વ અજીવ આ વાણી. અને મન જડ. એ મારા.. આહાહા..! સમીપમાં કાયમ રહે છતાં એ કહે મારા નહિ. સમીપમાં તો બધું રહે છે. આહાહા..! એ શરીરને, વાણીને અને મનને પોતાના માને... આહાહા..! આત્મભ્રાન્તિ. એ હું છું, એ મારા છે, એ બહિરાત્મા.

‘અન્તર્ભવ અથવા અંતરે ભવતે આન્તર અર્થાત્ અન્તરાત્મા.’ અંતરે ભવ અંતરાત્મા. ‘તે (અન્તરાત્મા) કેવો છે? તે ચિત્ત, દોષ અને આત્મા સંબંધી ભ્રાન્તિ વિનાનો છે...’ ચિત્ત અને દોષ. એ સમકિતી ધર્મી જીવ, ‘ચિત્ત, દોષ અને આત્મા સંબંધી ભ્રાન્તિ વિનાનો છે-ચિત્ત એટલે વિકલ્પ,...’ આહાહા..! વિકલ્પ ચાહે તો ગમે તે પ્રકારના ઉઠે અંદર. એ વિકલ્પ વિનાનો છે અંતરાત્મા. આહાહા..!

‘દોષ એટલે રાગાદિ અને આત્મા એટલે શુદ્ધ ચેતના દ્રવ્ય-તેમાં જેની ભ્રાન્તિ નાશ પામી છે...’ ચિત્તના વિકલ્પ મારા એની ભ્રાંતિ નાશ થઈ છે, રાગાદિ ભાવ મારા એની ભ્રાંતિ નાશ થઈ છે અને શુદ્ધ ચેતના દ્રવ્ય હું છું અશુદ્ધ અને પર્યાયમાં અલ્પ છું... એ ભ્રાંતિ જેની નાશ થઈ છે. આહાહા..! સમજાણું કાંઈ? આને ધર્મી કહીએ. આવા તપસ્યા કરે અને આવા વ્રત પાળે તો ધર્મી એમ નથી કહ્યું. સમજાણું કાંઈ? એ વિકલ્પ જે ઉઠે છે આ વ્રત કરું ને આ કરું. એનાથી હું ભિન્ન છું અને દોષો જે છે એનાથી એટલે કે રાગાદિ દોષો, ભિન્ન કરીને સમજાવ્યું, પણ એ વિકલ્પ ને બધું એક જ જાત છે. ‘રાગાદિ અને આત્મા...’ સંબંધી ભ્રાંતિ. રાગમાં હું છું, દોષમાં હું છું, ચિત્તના વિકલ્પમાં હું છું અને આત્મા સંબંધી જે અલ્પજ્ઞતા અને રાગમાં હું છું એ બધી ભ્રાંતિ જેને નાશ થઈ ગઈ. આ તો ભાષા સાદી છે. સમાધિતંત્ર છપાણા છે થોડા. બધા પાસે નહિ હોય.

‘આત્મા સંબંધી ભ્રાન્તિ વિનાનો છે-ચિત્ત એટલે વિકલ્પ, દોષ એટલે રાગાદિ અને આત્મા એટલે શુદ્ધ ચેતના દ્રવ્ય-તેમાં જેની ભ્રાન્તિ નાશ પામી છે તે-અર્થાત્ જે ચિત્તને ચિત્તરૂપે, દોષને દોષરૂપે અને આત્માને આત્મારૂપે જાણે છે...’ આહાહા..! દયા-દાનનો વિકલ્પ ઉઠે તો એને વિકલ્પ રૂપે જાણે છે, એ આત્મા રૂપે જાણતો નથી. આહાહા..! સમજાણું કાંઈ? આવો ઉપદેશ ક્યારેય ભાળ્યો છે! આ તો કાંઈ કરવું એ કહે છે કે એ તો રાગ છે. આમ રાગ છે, રાગથી આત્મા ભિન્ન છે. પણ એ તો જ્ઞાન સ્વરૂપ છે. આહાહા..!

એ ‘ચિત્તને ચિત્તરૂપે, દોષને દોષરૂપે અને આત્માને આત્મારૂપે જાણે છે તે અન્તરાત્મા છે,...’ એને સમ્યજ્ઞિ જીવ કહીએ. આહાહા..! આમ તો ‘મુનિવ્રત ધાર અનંત બૈર ત્રૈવેયક ઉપજાયો. મુનિવ્રત ધાર અનંત બૈર ત્રૈવેયક ઉપજાયો. પણ આતમજ્ઞાન બિન

લેશ સુખ ન પાયો.’ એ મહાવ્રતના પરિણામ સાધુના અઠ્યાવીસ ગુણનો વિકલ્પ એ બધું દુઃખરૂપ છે. કીધુંને? આવું તો કર્યું અનંત વાર અને નવમી ગ્રૈવેયકે ગયો, પણ લેશ સુખ પામ્યો નહિ. તો એનો અર્થ શું થયો? કે મુનિવ્રત ધારણ કર્યા એ દુઃખરૂપ છે. આહાહા..!

મુમુક્ષુ :- આપ એવો અર્થ કરો છો.

ઉત્તર :- પણ એમાં જુઓને શું છે? ‘મુનિવ્રત ધાર અનંત બૈર...’ આ બધા બેઠા છે કે નહિ સામે? એય..! પ્રતાપગઢ! તમે તો જૂના દિગંબર છો. આનો અર્થ કરવો પડશે ને? ‘મુનિવ્રત ધાર અનંત બૈર...’ આ તો છ ઢાળામાં આવે છે. ‘મુનિવ્રત ધાર અનંત બૈર ગ્રૈવેયક ઉપજાયો, પણ આતમજ્ઞાન બિન લેશ સુખ ન પાયો.’ એનો અર્થ શું થયો? કહો, સમજાણું કાંઈ?

મુમુક્ષુ :- એ તો અભવ્ય માટે છે.

ઉત્તર :- અરે..! મિથ્યાદષ્ટિની વાત છે. એ કહે છે એમ કહે છે. એ લોકો એમ કહે છે.

અરે..! ભાઈ! તને ખબર નથી. આ તો સામાન્ય વાત છે. અનંત વાર મુનિવ્રત ધારણ કર્યા. એ વ્રતનો વિકલ્પ છે એ તો રાગ છે અને તેથી તો એને કહ્યું કે ‘આતમજ્ઞાન બિન લેશ સુખ ન પાયો.’ તો વ્રતના પરિણામ જે કર્યા એ તો દુઃખ હતું, આકુળતા હતી, રાગ હતો, વિકાર હતો, વિભાવ હતો. આહાહા..! આ તો છ ઢાળામાં આવે છે. પણ એ કહે છે, ભાઈ! લોકો એમ કહે છે. એમ કે એ તો અભવિ માટે છે. અરે..! ભગવાન! એ તો બંધ અધિકારમાં આવે છે ને આપણે અભવિનો દાખલો? એમ કે એ અભવિને માટે છે. અરે..! ભગવાન! દાખલો.. ભાઈ! અભવિ જીવ પણ આવા મહાવ્રતના પરિણામ કરીને નવમી ગ્રૈવેયક ભોગ ભોગવે-દુઃખના. એમ કરીને વ્રતના વિકલ્પોને દુઃખરૂપ ઠરાવ્યા છે. આહાહા..!

ઉપદેશમાં પણ જે વિકલ્પ ઉઠે છે, ભાઈ! એ રાગ છે. સાંભળવામાં જે વિકલ્પ ઉઠે છે એ રાગ છે. આહાહા..! એ દુઃખ છે. રાગ છે એ દુઃખ છે, રાગ છે એ આકુળતા છે. આહાહા..! આગળ આવશે એમાં સમાધિશતકમાં. આ એમ કે બીજાને હું સમજાવું છું એવો વિકલ્પ છે એ પાગલ છે. એટલું ધર્મીને પણ વિકલ્પ એ પાગલપણું છે. આહાહા..! રાગ છે ને, ભાઈ! આહાહા..! ચાહે તો ઉપદેશનો હોય કે ચાહે તો શ્રવણનો હોય.

એથી તો કહ્યું છે ૭૪ ગાથામાં, કે શુભભાવ એ વર્તમાન દુઃખરૂપ છે. ૭૪માં. અને ભવિષ્યમાં દુઃખરૂપ છે. એટલે? એ શુભભાવથી એને પુણ્યબંધ થશે અને પુણ્યબંધથી એને કદાચિત વીતરાગની વાણી અને સમવસરણ મળશે. પણ તેના ઉપર લક્ષ જશે તો એને રાગ જ થાશે. આહાહા..! પરદ્રવ્ય તરફનો ઝુકાવ એ રાગ છે, એ દુઃખ છે. એ અજ્ઞાનીને ખબર પડતી નથી. જુઓને! કેવી વાત લીધી! શુભરાગ દયા, દાન, વ્રત, ભક્તિનો વર્તમાન

દુઃખરૂપ છે. અહીંયાં તો દુઃખરૂપ ઠરાવ્યો. સમક્રિતીને રાગ ઉઠે એ દુઃખરૂપ છે. આહાહા..!

ઓલા કહે છે ને ભગવાનની ભક્તિ (કરે), ત્યાં ક્યાં રાગ આવ્યો-દુઃખ આવ્યું? બાપા! તને ખબર નથી, ભાઈ! તારા સ્વભાવનો આશ્રય છોડી અને જેટલો પરનો આશ્રયે જાય એ બધી આકુળતા છે. સમજાણું કાંઈ? આહાહા..! શ્રીમદ્દે કહ્યું છે, એકાદને પણ ધર્મ પમાડવો એ તીર્થકરગોત્રનું કારણ છે. એમ કહ્યું છે. પણ એમ કહીને કહ્યું છે કે એ બંધનું કારણ છે. સમજાણું કાંઈ? આહાહા..! જ્ઞાયક સ્વરૂપ પરમાત્મા, એમાં વિકલ્પનું ઉત્થાન થાય એ તો દુઃખરૂપ છે. 'આતમજ્ઞાન બિન લેશ સુખ ન પાયો.' તો એનો અર્થ થઈ ગયો નહિ?

મુમુક્ષુ :- દુઃખ જ રહ્યું.

ઉત્તર :- દુઃખ રહ્યું. આહાહા..! મિથ્યાદષ્ટિપણે એવા પંચ મહાવ્રત પાળ્યા, નમ્રપણા લીધા પણ એને સુખ ન મળ્યું. એ આતમદષ્ટિના અનુભવ વિના સુખ હોતું નથી. આ તો બધી ક્રિયાકાંડનો રાગ છે. આહાહા..! આકરી વાતું બહુ. તેથી લોકોને એવું લાગે છેને, સોનગઢ એકાંતવાદ. એમ નામ પડ્યું. ભગવાન! એ નામ રહેવા દે, ભાઈ!

મુમુક્ષુ :- એ ... હળવે હળવે...

ઉત્તર :- ... કહ્યું હતું એક ફેરી. એ નાનાભાઈ છોટાભાઈ છે. એકાંત છે પણ હવે આપણે સંપ એક રાખવો અને હળવે હળવે સુધરી જશે. અરે..! ભગવાન! આહાહા..!

કહે છે... છે ને? અંતરાત્મા. 'અથવા ચિત્ત અને દોષોમાં આત્મા માનવારૂપ ભ્રાન્તિ જેને જતી રહી છે તે (અન્તરાત્મા) છે.' આહાહા..! ચિત્તનો વિકલ્પ એ મનનો વિકલ્પ છે ને? મનના સંબંધે થાય છે ને? વિકલ્પ ઉઠે એ મનના સંબંધે છે. એ કાંઈ આત્માના સંબંધે ન હોય. આહાહા..! એથી ચિત્તને વિકલ્પ ઠરાવ્યો છે. આહાહા..! એ બધા 'ચિત્ત અને દોષોમાં આત્મા માનવારૂપ ભ્રાન્તિ જેને જતી રહી છે તે (અન્તરાત્મા) છે.' હવે પરમાત્મા કેવા હોય એ કહેશે...

(શ્રોતા :- પ્રમાણ વચન ગુરુદેવ!)

